

“Xenofobi som problem i videnskab og politik - forsøg på et overblik”,
in Mikkel Bogh et al. (red.) *Europas andre - xenofobi i europæisk kultur*, Kbh. 2005: Tiderne Skifter, 247-56

Den xenofobiske arvesynd

Xenofobi som problem i videnskab og politik - forsøg på et overblik

Af Frederik Stjernfelt

Begrebet ”xenofobi” svirrer ofte i den offentlige debat som en mærkelig hybrid mellem skældsord og akademisk karakteristik. Oftest oversættes det med ”fremmedhad”, selv om den ordrette oversættelse af det græske ord naturligvis er ”fremmedangst” eller ”fremmedfrygt”. Typen af orddannelse med endelsen ”-fobi” hidrører naturligvis fra psykologien (”klaustrofobi” etc.), hvor den anvendes til at karakterisere en lang række forskellige psykiske lidelser karakteriseret ved forskellige angstformer. ”Xenofobi” anvendes imidlertid normalt ikke psykologisk, men derimod sociologisk, som en karakteristik af en befolkningsgruppes indstilling til fremmede. Ordet indgår således i en bølge af sociologiske forsøg på at bedrive samfundskarakteristikker ved anvendelse af psykologiske termer (ligesom ”narcissisme” brugt ikke som klinisk term, men som beskrivelse af en psykopatologisk anskuet normal socialgruppes særlige psykologi). Med den sociologiske anvendelse af denne form for psykologiske begreber følger imidlertid automatisk en sygelighedskarakteristik, der er problematisk, idet begrebet får en ustabil karakter, hvor det både skal beskrive en i øvrigt klinisk set normal socialgruppe og på samme tid anvender et begreb af patologisk støbning. Heraf termens vaklen mellem beskrivelse og skældsord.

Begrebet er da – måske overraskende – heller ikke *terminus technicus* i socialpsykologien. Slår man det op i de store psykologiske, sociologiske og socialpsykologiske leksika, figurerer det ikke som opslagsord. Alligevel fungerer det jævnthen i debatten, hvor det ofte synes at antages, at xenofobi er en art patologi, der skyldes manglende civilisering, overdreven civilisering eller andre sociale fejludviklinger, og som kunne udryddes helt. Sådanne antagelser skyldes imidlertid en

naiv, rousseauistisk antropologi, der hævder menneskets aprioriske godhed – og overser, at begrebet bruges til at referere til en række beslægtede ting, der hverken er lige udbredte eller lige problematiske.

Det kan derfor være på sin plads at forsøge at beskrive de komponenter, der ligger i de fænomener, der i debatten beskrives som ”xenofobi”.

I. Basalt xenofobisk beredskab

Hvis vi starter i den mest generelle ende, så er der næppe tvivl om at mennesket ligesom mange andre flokdyr er biologisk disponeret for en basal form for fremmedangst. Den nærmeste fælles stamfader til chimpanser og mennesker antages at have levet i territorialbaserede grupper uden adgang for fremmede hanner. (Falk). Den egne flok er spontant skeptisk ved mødet med andre flokke af samme art, idet den fremmede floks intentioner naturligvis er ukendte. I denne forstand er xenofobi et naturligt beredskab af basal biologisk-socialpsykologisk art, der selvsagt er dæmpet i urbane omgivelser, i samfund præget af statens voldsmonopol og af generel civiliseret adfærd, men som stadig spiller en psykologisk rolle for de fleste i fremmede omgivelser.

II. Xenofobiske tildragelser/ xenofobiske socialstrukturer

Denne basale xenofobi er sandsynligvis et vilkår, som i større eller mindre omfang hæmmes af civilisationen, men som kan bryde frem ved større eller mindre svigt i voldsmonopolet. Sådanne svigt kan fungere som kim, der kan få det xenofobiske beredskab til at bryde frem – fx. en forbrydelse begået af en fremmed udseende person, der kan udbrede en mere eller mindre velbaseret skepsis over for lignende udseende personer. Hæmningen af denne basale xenofobi er stærkt variabel og kan antage forskellige grader og former i forskellige samfund og forskellige sociale lag. I de mindre jæger-samler-samfund, der er genstand for den klassiske antropologi, udfolder xenofobien sig som aspekt af deres krigsførelse, der har lokal, ustrategisk karakter, og oftest har karakter af grusomme ”raids”, overfald, baghold, men ofte med hurtig fredsslutning, fordi den fortsatte udveksling af kvinder og varer med nabogrupperne er horisonten på længere sigt (John Keegan). I de større samfund, der blev muliggjort af agerbrugsrevolutionen, stiller spørgsmålet sig naturligvis på en anden måde end for antropologiske jæger-samler-småsamfund. Her bliver deciderede

hære, krige, længerevarende modsætninger muliggjort, og hermed også en større grad af fæstelse og ideologisering af gruppemodsætninger, inden og uden for samfundet. Der kan næppe siges noget generelt om xenofobi i de større stater, der udviser en enorm historisk variation af socialstrukturer, hvoraf nogle kan antage stærkt xenofobiske træk, andre ikke; ofte kan flere tendenser være tilstede i samme samfund på een og samme gang. Despekten over for de indfødte hos de spanske conquistadores er velkendt, men på samme tid talte kredse i den katolske kirke for, at de indfødte var potentielle kristne, der skulle behandles derefter.

III. Virtualiseret xenofobi

Så såre en sådan socialstruktur gør sig gældende, reguleres forholdet til andre grupper (ligesom forholdet internt mellem subgrupper af social, etnisk eller anden særlig karakter inden for samfundet) ved en omfattende flora af myter, traditioner, viden, vitser etc. om mere eller mindre klart identificerbare andre grupper. Mange af disse traditioner kan besidde xenofobiske træk – tag fx. det oldnordiske mytelegemes rutinemæssige beskrivelse af jætter, der befolker jorden mod øst, og som hører til universets kaoskræfter, der må bekæmpes. De hører naturligvis til et teologisk niveau, hvor kampen mod aser foregår, men der er ikke noget skarpt skel mellem noget denne- og hinsidigt i denne mytologi, der som verdensanskuelse rummer faren for at støde på stærke og farlige fremmede i østlig retning set fra Norden. Dansk tradition for at være skeptiske over for svenskere og tyskere er en veg reminicens af noget sådant, der påfaldende nok ikke lader sig påvirke af den almindelige afdæmpethed i omgangen med andre, fjernere grupper. Jyders og københavneres gensidige mistro, som den skanderes i vitser og vandrehistorier udgør også en sådan virtuel xenofobi. Sådanne konstateringer kan måske virke perifere, men erfaringerne fra Jugoslaviens opløsning synes at demonstrere, at der skal relativt lidt til (en planlagt kampagne på en af siderne, der resulterer i konkrete drab fra den ene side mod den anden), før sådanne virtuelle modsætninger aktualiseres. En jysk milit, der dræbte et antal sagesløse københavnere (eller vice versa) skulle nok få aktualiseret de virtuelle og øjensynlige harmløse modsætninger. Det er velkendt, at xenofobi som genstand kan tage grupper karakteriseret ved mange forskellige typer træk (etniske, religiøse, biologiske, sproglige, kulturelle, o.m.a.) og i mange forskellige grader fra det implicite til det explicite.

IV. Aktualiseret xenofobi

Det fører os over i hvad man kan kalde aktualiseret xenofobi, hvorved jeg vil forstå handlinger motiveret i xenofobi – spontane xenofobisk motiverede trussels- og voldshandlinger og deres sociale effekter. Sådanne udbrud af aktualiseret xenofobi foregår antagelig i større eller mindre omfang i de fleste ikke-isolerede samfund. Herhjemme aktuelt fx. i det stigende antal trusler mod danske muslimer eller mod danske jøder (i nogle tilfælde trusler mod sidstnævnte fra førstnævnte). Uanset hvilken side, der ”begynder”, så har sådanne udbrud af trusler og vold naturligvis stærke sociale effekter, idet en vekselvirkning mellem de to (eller flere) grupper sætter i gang, hvor mistænkeliggørelse fra den ene side legitimerer den på den anden. Tilfældet i Bosnien spillede på noget sådant: her levede tre grupper i relativ fred gennem de næsten 50 år fra 2. verdenskrig og til 1992, da de gamle indbyrdes myter og beretninger om reelle tildragelser fra krigen pludselig kunne trækkes ned fra hylderne og få ny realitet i lyset af aktuelle voldshandlinger, og en radikaliseringspiral kunne folde sig ud. I dette tilfælde skete dette naturligvis kun som led i en decideret planlægning på den serbiske – og i mindre omfang også den kroatisk og bosniakiske side – der fører os over i næste punkt, den decideret politiserede xenofobi.

V. Politiseret xenofobi

Den får man, når magtfulde sociale grupper eller politiske enheder tager xenofobien i anvendelse i politisk øjemed – hvor man fx. med overlæg kan spille på at igangsætte en radikaliseringspiral som nævnt ovenfor. Denne anvendelse af xenofobien kan have mange forskellige former. I Nazityskland synes det at have været tilfældet, at substantielle dele af ledelsen faktisk troede på de ariske racelære-doktriner. I det bosniske tilfælde kunne Biljana Plavsic, biolog og leder af de bosniske serbere, hylde en teori om at muslimerne var genetisk defekte, men noget sådant synes ikke at have været gennemgående i den serbiske ledelse, hvor man snarere brugte xenofobien som taktisk middel i sin politiske kamp for et Storserbien, hvor alle serbere skulle leve i een stat, altså af territoriale grunde. I andre tilfælde kan politisk anvendelse af xenofobi have forskellige mål, territoriale, økonomiske, kulturelle, sociale, der ikke behøver have noget indre forhold til den gruppe, der stigmatiseres. Det kan være

tilstrækkeligt, at der foreligger en virtualiseret xenofobi, man politisk kan instrumentalisere. Her foreligger naturligvis en række forskellige teknikker: decideret xenofobiske politiske programmer, lovgivning, propaganda, der igen kan tage mange forskellige former. Før krigsudbruddet i Bosnien lod den serbiske stat knogler af ofre for kroatisk militær fra 2. verdenskrig grave op og genbisætte, ligesom den ortodokse kirke gravede helgenknogler op, der blev sendt på turné i hele det storserbiske område. Monopolisering af kommunikation kan her spille en vigtig rolle som i det nazityske tilfælde med en statsdrevet radiokanal – eller som hos de bosniske serbere, hvor nedskæringen af antal tv-kanaler til en serbisk kontrolleret var del af standardproceduren for overtagelsen af etnisk blandede byer.

Et spørgsmål er her, hvordan man gennemfører distinktionen mellem grupper – ofte kan xenofobi angå befolkningsgrupper, der ikke umiddelbart kan skelnes. Således de tyske jøder, der i assimileret stand kunne være uhyre svære at skelne fra tyskere – hertil måtte man bruge raceforskningens doktriner omsat i afstammingskontrol. I det bosniske tilfælde med mange blandede ægteskaber og mange ikke-nationalister kunne navngivningstraditionen bruges til at skelne fx. serbere og muslimer. Ofte kan skel indføres ved lovgivning (Nürnberglovene), der kan sigte mod at ramme racer, sprog, religioner, kulturer eller andre forskelsmarkører.

VI. Organiseret xenofobisk vold

Den mest extreme manifestation af xenofobi er naturligvis det organiserede voldsudbrud, der overstiger den spontane enkeltstående voldshandling. Herhen hører a) eskalationen af enkelte voldshandlinger til gensidig udveksling af vold, b) beskyttede, såkaldt ”spontane” voldshandlinger (”Krystalnatten”, hvor politiet forholdt sig passive), c) organiseret vold mod grupper med politiske mål – herunder forskellige radikaliserings teknikker, omfattende indsættelse af omrejsende paramilitære styrker (ofte rekrutteret blandt mafia/kriminelle), drab på lederskikkelser, intellektuelle, lærere, etc. blandt den forfulgte gruppe, inddragelse af lokalbefolkningen ved borgerbevæbning, opmuntring, trusler, spredning af skyld (”du må selv skyde en, ellers bliver du blandt ofrene”). d) decideret krig med xenofobiske mål: ”etnisk udrensning”, ”Endlösung”. Også her må skelnes mellem forskellige teknikker: tilsmudsning (nægt folk anstændige leveforhold, og de kommer til at se

beskidte, usle og udryddelsesværdige ud), exemplariske drab (spidning af udvalgte snaphaner i Skåne), massevoldtægt (som praktiseret af serberne i Bosnien), invalidering, fordrivelse, forskellige drabsteknikker (eksekutionspelotoner, tvangsvandringer, udsultning, forfrysning, forgiftning, etc., jvf. nazisternes berygtede problemer med at udvikle de mest effektive jødeudryddelsesteknikker).

Teorier angående xenofobi

Hvilke teoretiske greb besidder vi til at beskrive disse forbundne processer? Den første, xenofobi som biologisk beredskab hos sociale dyr undersøges af humanbiologi og komparativ undersøgelse af primater og andre flokdyr (cf. Falk). Xenofobien som effekt af og komponent i social gruppedannelse undersøges af social- og massepsykologien – det er fx. velkendt, hvorledes xenofobi kan anvendes til at styrke gruppesammenhold. Den matematiske spilteori kan undersøge xenofobi som rationel strategi i bestemte sociale kontekster (cf. Bowles og Gintis) – ”rationel” altså her forstået i spilteoretisk forstand som henvisende til handlinger i spillet, der indgår i en vindende strategi. Tilsvarende kan økonomien bestemme xenofobi som under visse omstændigheder rationel handling mhp. økonomisk fordel hos bestemte grupper (Ortona, Hechter). Disse videnskaber kan således argumentere imod en forestilling om xenofobien som blot irrationel antagelse hinsides begribelse – i bestemte sociale eller økonomiske situationer kan xenofobiske handlinger være rationelle i den forstand, at de gavner den pågældendes sociale eller økonomiske position (naturligvis uden at de pågældende handlinger derfor er legitimeret). Narratologien kan undersøge xenofobien som aspekt af bestemte traderede fortællinger – enhver fortælling har som bekendt en skurk, der kan gøres til genstand for forfølgelse. Antropologien kan undersøge xenofobien som aspekt af bestemte kulturelle værdisæt, og sociologien kan undersøge den som aspekt af forskellige makrosociale organiseringer (fx. af den weberske triade klasse/stand/parti) – fx. xenofobi over for fremmede kaster i det traditionelle indiske samfund. Religionsvidenskaben kan bidrage med begribelsen af forekomsten af forskellige varianter af ”udvalgte folk” og anvendelsen af ren/uren-kategorien på folkegrupper i forskellige religioner. Politologien kan undersøge xenofobien som indsats i de forskellige ven-fjende-strukturer i statslig og overstatslig politik (xenofobi kan her optræde både som middel og som mål). Historiografien kan

forsyne os med en mangfoldighed af meget forskellige eksempler på xenofobi i udfoldelse, der kalder på forskellige kombinationer af de anførte forståelsesrammer.

I Tyskland har man dannet neologismen "Xenologie" om det særlige kulturvidenskabelige studie af kulturers forhold til fremmede (Albrecht og Wierlacher), der måske kunne opsamle disse mange forskellige videnskabers bidrag.

Ovenstående liste over seks punkter strækker sig som man vil kunne se fra et basalt og uproblematisk biologisk beredskab til nogle af de værste tildragelser i nyere politisk historie. Man må konstatere, at begrebet "xenofobi" bruges i flæng om punkterne på listen. Disse punkter er da også beslægtede, som opstillingen angiver, men alligevel følger de senere punkter, som man ved, på ingen måde af de første. De første tre kategorier dækker antagelig fænomener, man vil kunne møde i ethvert samfund – medens de sidste tre angiver trin af xenofobi, som det moderne demokratiske samfund oftest forhindrer i at udfolde sig og er indstillet på at bekæmpe. Da de har deres grundlag i de første tre skal man næppe naivt tro, at de kan udryddes een gang for alle ved en snild "social engineering", uanset hvor megen socialpolitik eller kontrol man udfolder. De udgør snarere en konstant udfordring for det civiliserede samfund. I en vis forstand er xenofobien i sine basale former således en "arvesynd", der ikke kan udryddes – men som netop derfor konstant må hæmmes, inddæmnes, holdes nede med forskellige midler. Blandt dem tæller naturligvis mellemfolkeligt samarbejde, handel, velfærd, oplysning, lovgivning, generelt urban "civilisering". Der er ingen tvivl om, at de store bysamfund med konstant fremmed tilstedeværelse, fra Babylon, Ninive, Alexandria, Rom og videre frem er roden til fremvæksten af urbane omgangsformer, der er indrettet på at omgås fremmede: en kølig, høflig, stiliseret, let ironisk social form, der tåler tilstedeværelsen af vidt forskellige sociale, etniske, sproglige, genetiske o.a. grupper på smidig vis – og som udgør en forudsætning for den moderne, demokratiske, ligeretsbaserede stat karakteriseret ved borgerlige rettigheder og menneskerettigheder. Men det xenofobiske beredskab har sin biologiske og ofte sin sociale ratio og kan derfor næppe udryddes en gang for alle af nogen social organisation eller nogen liberal eller socialistisk utopi. Så meget vigtigere er det derfor konstant at arbejde på at fastholde civilisationens med møjle tilkæmpede beherskelse af den xenofobiske arvesynd.

Referencer

Albrecht, C. og Wierlacher, A.: "Zur Unverzichtbarkeit kulturwissenschaftlicher Xenologie als Programmteil wissenschaftlicher Weiterbildung", in Wierlacher, Alois; Eggers, Dietrich; Engel, Ulrich; Kelletat, Andreas F.; Krumm, Hans-Jürgen; Krusche, Dietrich (Hg.) *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. Intercultural German Studies*, München 1996, Iudica

Bowles, S. og H. Gintis: "Optimal Parochialism: The Dynamics of Trust and Exclusion in Networks" (<http://www.santafe.edu/sfi/publications/Working-Papers/00-03-017.ps>)

Eriksen, J.-M. og F. Stjernfelt *Hadets anatomi*, København 2003

- *Krigens scenografi*, København 2004

Falk, Dean: *Primate Diversity*. New York 2000: W. W. Norton.

Hechter, Michael: *Nationalism and Rationality*,

(<http://csf.colorado.edu/jwsr/archive/vol6/number2/pdf/jwsr-v6n2-hechter.pdf>.)

Keegan, John: *A History of Warfare*, N.Y. 1994: Vintage

Ortona, Guido: "On the Xenophobia of non-discriminated Ethnic Minorities", Working Papers, Dipartimento di politiche pubbliche e scelte collettive, Università degli studi del Piemonte Orientale, nr. 16, 2000

(<http://polis.unipmn.it/pubbl/RePEc/uca/ucapdv/ortona3.pdf>.)

Safranski, Rüdiger: *Det onde*, København 2000: Gyldendal (1999)